

Малик Я. Й.,

д.і.н., проф. кафедри історії і політології, Львівський торговельно-економічний університет,
м. Львів

М. ГРУШЕВСЬКИЙ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНСЬКОГО ПЕРЕВОРОТУ

Анотація. Висвітлено становище та діяльність Михайла Грушевського в період гетьманського перевороту, його становлення до створення гетьманського, його ставлення до створення гетьманським урядом Української Академії наук, а також діяльність Українського наукового товариства в період гетьманату Павла Скоропадського відносно УАН. Розкрито становлення гетьманського уряду до М. Грушевського та причини падіння гетьманату.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Павло Скоропадський, державний переворот, Українська академія наук, заснування Академії, переслідування Грушевського, падіння гетьманату.

Malyk Y. J.,

Doctor of History, Professor of the Department of History and Politology, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

M. HRUSHEVSKY IN THE HETMAN'S COUP PERIOD

Abstract. This annotation outlines the position and activities of Myhailo Hrushevsky during the hetman's coup period, his attitude to the creation of Ukrainian Academy of Sciences by the hetman's government and also Ukrainian scientific community during the hetmanate period of Pavlo Skoropadskyi (UAS). It discloses the attitude of hetman's government to M. Hrushevsky and reasons of hetmanate falling.

Keywords: Myhailo Hrushevsky, Pavlo Skoropadskyi, coup d'état, Ukrainian Academy of Sciences, foundation of Academy, persecution of Hrushevsky, hetmanate falling.

Постановка проблеми. М. Грушевський, будучи найвидатнішим істориком України, своїми працями на величезному масиві документального матеріалу висвітлив тисячолітню історію українського народу, його істотний внесок у світову культуру. Він був також активним творцем історії України – першим головою українського парламенту – Центральної Ради, з якою пройшов усі етапи її політичної еволюції. Однак наступний етап – етап гетьманату – вимагає додаткових досліджень.

Аналіз новітніх досліджень і публікацій. Діяльність М. Грушевського в період Української держави гетьмана П. Скоропадського знайшла певне висвітлення у спогадах як М. Грушевського, так і П. Скоропадського. Окремі аспекти проблеми досліджували В. Верстюк, С. Кіржаєв, Н. Полонська-Василенко, Р. Пиріг, П. Сохань, В. Ульяновський та ін. Але, на жаль, діяльність М. Грушевського у період гетьманату П. Скоропадського висвітлена неповно. Залишилися поза увагою авторів ряд джерел з Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, окремих фондів центральних архівів Києва та Львова.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення становища та діяльності М. Грушевського, його ставлення до створення гетьманом Української академії наук, розкриття причин падіння Української Держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. У період з 29 до 30 квітня 1918 р. Михайло Грушевський перебував у казармі Січових стрільців (вул. Терещенківська) у Києві, а потім разом із ними переїхав до Луцьких казарм. В "Автобіографії" він зазначав: "Останньої ночі, коли гетьманці обсаджували будинок Центральної Ради, мене з жінкою і донькою вивезли Січові стрільці до своєї касарні. Втім якийсь москаль хотів пробити мене багнетом, прокравшись до мене, але замість мене зранив мою жінку. Мене просили не показуватись, і так я мешкав під Києвом на Звірниці, поки вибух, що там стався, не розвалив тої хати, а потім жив секретно в самім Києві" [1].

Від початку травня М. Грушевський перебував на нелегальному становищі. Переховувався у друзів, займався літературно-науковою працею. Часто змінював місце проживання. У цей час він написав четверту, п'яту і шосту частини "Всесвітньої історії", книги розширеної серії "Всесвітньої історії" – "Старинна історія. Античний світ", "Середні віки Європи". Він фактично відійшов від активної політичної діяльності. "В громадським і політичним житті, – зауважував М. Грушевський, – я однаково не хотів брати участь, не хотів дати вражіння, що мирюся з станом річей, устроєним сим німецьким насильством..." За його висловлюванням, він "шукав спочинку від тяжких переживань в літературно-науковій роботі" [2].

У квітні 1918 р. гетьманський уряд висунув питання заснування УАН. За клопотаннями міністра народної освіти М. Василенка, який залучив до цього російського академіка В. Вернадського, організували комісію для вироблення законопроекту про створення УАН. Концепцію розробляли переважно М. Василенко та В. Вернадський. На думку першого, Академія має бути національною (подібно до Празької) з обов'язковою українською мовою усіх друкованих видань, але вимоги українізації "не повинні бути жорсткі, швидкісні й насильницькі". В. Вернадський дотримувався погляду, що АН має бути українською і також вважав зайвими суворі вимоги до мови. Його ідеї стосовно організаційного устрою національної академії ґрунтувалися на світоглядному визначенні науки у вигляді загальнолюдського феномену духовного життя та пов'язаних із ним ідеалах свободи наукової творчості. Вони репрезентували науку як важливу продуктивну силу людства й Академію наук – як могутню організацію для науково-дослідницької праці. Свою платформу В. Вернадський зорієнтував на компромісний шлях утворення слов'янської федерації, розвиток української науки на засадах зближення та єднання російської й української культур. Основу його концепції становило положення, за яким нова Академія не може бути лише науковим товариством, громадою вчених, а й державною організацією для науково-дослідної праці, що об'єднала би гуртки вчених та низку наукових закладів, національну бібліотеку, дослідні інститути й лабораторії, музеї. Така Академія, на думку В. Вернадського, сприятиме зростанню національної свідомості й української культури, стане міцним науковим центром української нації, центром світового рівня [3].

З такою концепцією не погодилася київська українська наукова громадськість. Це передбачав В. Вернадський, тому вирішив переговорити з усіма членами УАН. Так, 8 червня 1918 р. він зустрівся з М. Грушевським. Останній висловився про невчасність цієї акції за умов гетьманщини, не погодився з окремими принциповими засадами створення УАН, обстоював необхідність заснування Академії на базі УНТ і фактично відмовився від участі в заходах щодо організації УАН [4].

Сьогодні у літературі поширюють думку, що М. Грушевський, ставши головою ЦР, відійшов від наукових справ і не зумів створити, маючи всю повноту влади, УАН [5]. Проте, як засвідчують факти, першість в опрацюванні питання про створення УАН належить УНТ і його голові. Ми вже зазначали, що робота у цьому напрямі розпочалася за часів діяльності ЦР. Безпосередньо питанням створення УАН М. Грушевський зайнявся відразу, повернувшись до Києва та ставши головою ЦР, але ні УНТ, ні його голова просто не мали змоги втілити у життя цю ідею. Напередодні ж зустрічі М. Грушевського з В. Вернадським невелика група українських учених звернулася окремо до гетьмана з питанням заснування національної Академії, однак це виявилось безуспішним, адже ще 5 травня гетьман затвердив план створення УАН, який подав йому міністр народної освіти М. Василенко [6].

Становище М. Грушевського в той період було непростим. З одного боку, – пропозиція брати участь в організації УАН, з іншого, – намір гетьманської адміністрації, тобто Департаменту державної варти, заарештувати колишнього голову ЦР. У списку осіб, які підлягали арешту, М. Грушевський був третім.

Позицію М. Грушевського щодо планів гетьманського уряду підтримало кероване ним УНТ у Києві, представників якого офіційно запросили до участі в роботі Комісії з організації УАН. Справу Академії розглядали на засіданні Ради УНТ 9 червня 1918 р. у зв'язку з пропозицією міністра народної освіти М. Василенка делегувати від УНТ двох представників до Комісії. Рада обрала О. Левицького і П. Тутківського, зобов'язавши їх з'ясувати персональний склад Комісії, добитися збільшення у ній кількості представників УНТ половини складу, а також повідомити, що Товариство планувало саме перетворитися на Українську академію наук приступити до витворення її статуту. Рада висунула обов'язкову вимогу, аби всі видання УАН були україномовними, а інші мови використовували лише для складання резюме. Крім цього, вирішили сформувати власну комісію зі створення УАН, що діяла би паралельно і за певної згоди з комісією при Міністерстві народної освіти [7].

Питання про створення Академії обговорювали також на загальних зборах УНТ 23 червня. Члени Товариства затвердили пріоритети УНТ у розвитку ідеї національної Академії. Позиція членів УНТ залишалася незмінною – всі одностайно виступили за створення УАН, але лише на базі УНТ, яка мала усталену

структуру, великий науковий доробок. Таку ж ідею обстоював М. Грушевський. У спеціальній постанові загальних зборів УНТ було висловлено жаль, що в Товариства перехопили ініціативу створення УАН, але воно сподівається на відновлення справедливості. УНТ утрималося від участі в Комісії з організації УАН до з'ясування всіх питань з М. Василенком [9].

Повторно питання про створення УАН розглядали на загальних зборах УНТ 30 червня. Як зауважили учасники зборів, "організація Академії ведеться не громадським способом, а чисто бюрократично", тому потрібно створити комісію для перемовин із М. Василенком. Ухвалили резолюцію: звернутися з проханням створення УАН доручити професору М. Грушевському, який "більше других потрудився на ниві української науки"⁹. Також УНТ вирішило долучитися до роботи Комісії з організації УАН.

Важливого значення всі надавали постаті майбутнього президента Академії. Його науковий авторитет мав сприяти визнанню УАН у світі. В спогадах гетьмана П. Скоропадського зазначено, що він пропонував і вважав за єдино можливу (з чим усі погоджувалися) кандидатуру М. Грушевського: "Грушевського я завжди високо цинив як найбільшого нашого історика [...]. Думалося мені, що коли він зайняв би місце голови Академії, то зміг би принести величезну користь українській науці [...]. Тому я прохав прозвонувати ґрунт, як би він до такої пропозиції поставився. Відповідь була категорично негативна" [10]. Про це сам М. Грушевський згадував у "Автобіографії": "Гетьман хотів придобритися до мене якимсь призначенням - напр., президентом Академії, (котру гетьманці спішили організувати, щоб зв'язати з його іменем се діло, для котрого працювали десятки літ дійсні подвижники української науки тоді, як ся наукова робота не приносила ніяких гонорів). Розуміється, я відхилив сю пропозицію: з гетьманською Академією не хотів мати нічого спільного" [11].

Безсумнівно, відмова М. Грушевського від пропозиції гетьмана очолити створювану Академію спричинила посилення конфронтації. Був виданий наказ від 28 серпня 1918 р. про встановлення стеження за Грушевським. Але "Осведомительный отдел" не зміг виявити місця його перебування, бо він, за наведеними довідками, в "адресному столі на проживанні у м. Києві не значиться" [12].

Михайло Грушевський 23 вересня зустрівся з Агатангелом Кримським, який, за дорученням Комісії з організації УАН, пропонував йому ввійти до складу членів Академії, котрих призначав гетьман. Однак учений, як зазначив А. Кримський, рішуче заявив: "Наукові його пересвідчення абсолютно йому не дозволяють вступити до Академії через призначення. Всяке призначення він неодмінно оджене, бо вважає для своєї совісти неминучою повинність увійти до Академії наук не інакше, як через вибір цілою академічною колегією вже як вона законно сконститується. І це було його останнє непохитне слово" [13].

Отже, відбувалася боротьба двох основних концепцій створення УАН-УНТ і В. Вернадського та М. Василенка. УНТ бачило УАН громадською організацією вчених гуманітарного спрямування, що відіграватиме роль ядра української тури. За концепцією В. Вернадського і М. Василенка, це мало бути державною інституцією, яка охоплюватиме комплекс наук, а на базі УНТ можна сформувані лише історично-філологічний відділ Академії. У боротьбі перемогла, безперечно, концепція, підтримувана офіційною владою. Законопроект про заснування УАН затвердили 14 листопада, а вже 24 листопада 1918 р. була відкрита Українська академія наук, першими академіками якої стали відомі вчені Д. Багалій, А. Кримський, В. Косинський та ін. Усього було призначено 12 перших академіків. Президентом УАН обрали В. Вернадського. 27 листопада відбулися її перші установчі збори.

До новоствореної Академії М. Грушевський ставився вкрай негативно. Він вважав УАН зразка 1918 р. політичною маніфестацією гетьманату. Поширювали також думку, що законопроект про заснування УАН затвердили того дня, коли Національний союз ухвалив скинути гетьмана й оголосив усі його акти від цього дня нечинними [14].

Гетьманський уряд натомість продовжував вистежувати М. Грушевського. Так, 16 листопада 1918 р. начальникові Старокиївського району надійшло таємне термінове розпорядження столичного отамана про обшук помешкання (вул. Рейтарська, 6), вилучення матеріалів й арешт М. Грушевського. Наступного дня обшук за цією адресою здійснили, але розшукуваного не виявили [15]. Уряд переслідував М. Грушевського нібито за участь у діяльності Національного союзу. "Але з політичною акцією, яка зосереджувалася в новоутворенім Національнім союзі, – констатував історик в "Автобіографії", – не мав я охоти шукати зв'язку. Провід в нім давали праві групи, що конспірували з німцями проти Центральної Ради й тепер лаяли її та пробували організувати буржуазне українське правительство в порозумінні з гетьманом і німцями – поки гетьман не пустив остаточно з нічим і українську буржуазію, зв'язавшись з буржуазією російською, на відбудову єдиної Росії" [16].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

Основними причинами падіння гетьманату були:

- відсутність численної дієздатної регулярної армії;
- посилення впливу в Українській державі російських консервативних сил;
- вузька соціальна база гетьманату;
- підпорядкування соціально-економічної політики інтересам панівних верств та окупаційної влади;
- скрутне становище трудящих;
- наростання напруженості в суспільстві та формування організованої опозиції;
- поразка Німеччини та її союзників у Першій світовій війні.

Директорія, утворена Національним союзом 14 листопада, проголосила повстання проти гетьмана, а 14 грудня він зрікся влади. Однак Михайло Грушевський вийшов із підпілля лише тоді, коли Київ зайняли українські повстанці.

Розпочалася нова доба української державності – доба Директорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автобіографія Михайла Грушевського, 1914-1919 рр. // Укр. історик. – 1966. – № 1-2. – С. 99.
2. Там само. – С. 100.
3. *Сохань П. С. М. С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність* / П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1993. – С. 38.
4. *Верстюк В. Ф. М. С. Грушевський: коротка хроніка життя та діяльності* / В. Ф. Верстюк, Р. Я. Пиріг. – К. : Либідь, 1996. – С. 98-99.
5. Микола Прокопович Василенко / В. В. Вороненко, Л. Д. Кістерська, Л. Р. Матвеева, І. Б. Усенко. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 147-149.
6. *Полонська-Василенко Н. Д. Українська академія наук, нарис історії* / Н. Д. Полонська-Василенко. – Мюнхен : [б. в.], 1955. – С. 11.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі - ІР НБУВ). – Ф. 10, спр. 32919, арк. 93.
8. Там само. – С. 93-95.
9. Там само. – С. 96-97.
10. *Скоропадський П. Українська культурна праця на гетьманщині 1918 року* / П. Скоропадський // Держ. думка. – 1951. – № 4. – С. 33-34.
11. Автобіографія Михайла Грушевського, 1914-1919 рр. // Укр. історик. – 1966. – № 1-2. – С. 100.
12. *Сохань П. С. М. С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність* / П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1993. – С. 44.
13. Там само. – С. 42.
14. ІР НБУВ. – Ф. 10, спр. 14831, арк. 10.
15. *Сохань П. С. М. С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність* / П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1993. – С. 44.
16. Автобіографія Михайла Грушевського, 1914-1919 рр. // Укр. історик. – 1966. – № 1-2. – С. 100.

REFERENCES

1. (1966), *Avtobiografija Mykhajla Hrushevskogo*, 1914-1919 rr., Ukr. Istoryk, № 1-2, s. 99.
2. Там само, s. 100.
3. *Sohan P. S., Ulianovskij V. I., Kirzajev S. M., (1993), M. S. Hrushevskij i Academia: ideia, zmagannia*, Kyiv, In-t arheografii ta dzereloznavstva im. M. S. Hrushevskogo NAN Ukrainy, s. 38.
4. *Verstuk V. F., Pyrig R. Y., (1996), M. S. Hrushevskij: korotka hronika zytta ta dijalnosti*, Kyiv, Lydid, s. 98-99.
5. *Voronenko V. V., Kisterska L. D., Matveeva L. R., Usenko I. B., (1991), Mykola Prokopovycz Vasylenko*, Kyiv, Naukova dumka, s. 147-149.
6. *Polonska-Vasylenko N. D., (1955), Ukrainaska academia nauk, narys istorii*, Munhen, b. v., s. 11.
7. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskogo (dali – IR NBUV), f. 10, spr. 32919, ark. 93.
8. Там само, s. 93-95.
9. Там само, s. 96-97.
10. *Skoropadskij P., (1951), Ukrainaska kulturna spivpracija na getmanszyni 1918 roku*, Derz. dumka, № 4. s. 33-34.
11. (1966), *Avtobiografija Mykhajla Hrushevskogo*, 1914-1919 rr., Ukr. Istoryk, № 1-2, s. 99.
12. *Sohan P. S., Ulianovskij V. I., Kirzajev S. M., (1993), M. S. Hrushevskij i Academia: ideia, zmagannia*, Kyiv, In-t arheografii ta dzereloznavstva im. M. S. Hrushevskogo NAN Ukrainy, s. 44.
13. Там само, s. 42.
14. IR NBUV, f. 10, spr. 14831, ark. 10.
15. *Sohan P. S., Ulianovskij V. I., Kirzajev S. M., (1993), M. S. Hrushevskij i Academia: ideia, zmagannia*, Kyiv, In-t arheografii ta dzereloznavstva im. M. S. Hrushevskogo NAN Ukrainy, s. 44.
16. (1966), *Avtobiografija Mykhajla Hrushevskogo*, 1914-1919 rr., Ukr. Istoryk, № 1-2, s. 100.